

РЕЦЕНЗІЯ

**доктора юридичних наук, професора, заступника директора з
наукової роботи Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН**

України

Онщенко Наталії Миколаївни

**на дисертаційне дослідження Маржиної Аліни Анатоліївни на
тему: «Теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної
діяльності», представлену на здобуття ступеня доктора філософії в
галузі права за спеціальністю 081 «Право»**

Ступінь актуальності обраної теми. Тематика представленого до рецензування дисертаційного дослідження відрізняється суттєвим ілюстративним полем, практичним виміром та спрямуванням до «опрацювання» теоретичних досліджень та напрацювань. Декілька десятиліть поспіль представниками наукової спільноти та працівниками практичної сфери неодноразово підкреслювалася необхідність більш широкого імплементації практичних рекомендацій у теоретико-правові дослідження.

Актуальність теми дисертаційного дослідження, на нашу думку, обумовлюється насамперед наступним:

1. Юридична діяльність як особливий різновид соціально активної діяльності за своєю сутністю є засобом забезпечення дієвості та ефективності права, його спроможності досягнути соціально та юридично корисного ефекту. Особливим різновидом юридичної діяльності є нотаріальна, націлена, насамперед, на задоволення правових потреб та інтересів суб'єктів права шляхом посвідчення прав, а також фактів, що мають юридичне значення; вчинення інших нотаріальних дій з метою надання їм юридичної значимості. Тому наукове дослідження будь-яких правових аспектів нотаріальної діяльності має значний ступінь актуальності, оскільки пов'язане із вивченням проблем

охорони та захисту прав, свобод та інтересів суб'єктів права, забезпечення їх задоволення як в процесі, так і за результатами нотаріальної діяльності.

2. В існуючих умовах інтенсифікації реформування правового забезпечення вітчизняного нотаріату особливо гостро постає проблема забезпечення обґрунтованості та ефективності правових приписів, оскільки ґрунтовне наукове дослідження механізму здійснення нотаріальної діяльності має складати методологічну основу удосконалення його правового забезпечення. Посилює актуальність тематики дисертаційної роботи також існуюча в юридичній науці дискусія про доцільність функціонування державного нотаріату та приватних нотаріусів, що обумовлює існуючу на сьогодні бінарність механізму здійснення нотаріальної діяльності, а також відсутність сучасних монографічних досліджень означеної проблеми на теоретико-правовому рівні.

Підготовлена Маржиною А.А. дисертація на тему «Теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної діяльності» характеризується високим рівнем новизни, є комплексним і самостійним дослідженням та має всі ознаки логічної завершеності. Дисертантка ґрунтовно визначила об'єкт і предмет дослідження. Таким чином, об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері правового регулювання організації та функціонування системи нотаріату, а його предмет складає теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної діяльності.

Метою дисертаційного дослідження є визначення та характеристика теоретико-правових аспектів механізму здійснення нотаріальної діяльності, його категоріального прояву, складових елементів, функціонального призначення, стану та шляхів підвищення його ефективності в сучасних умовах розбудови системи нотаріату в Україні. Вважаємо, що автором успішно досягнута мета за допомогою низки важливих завдань, а саме:

– здійснити історико-правовий аналіз правового регулювання нотаріальної діяльності в Україні та обґрунтувати періодизацію його розвитку;

- узагальнити характеристики сучасного стану наукового дослідження теоретико-правових аспектів механізму здійснення нотаріальної діяльності;
- обґрунтувати методологічну основу наукового дослідження теоретико-правових аспектів механізму здійснення нотаріальної діяльності;
- узагальнити доктринальні підходи до розуміння механізму здійснення нотаріальної діяльності;
- удосконалити систему ознак механізму здійснення нотаріальної діяльності, на підставі чого обґрунтувати уточнене визначення поняття «механізм здійснення нотаріальної діяльності»;
- виокремити та охарактеризувати складові механізму нотаріальної діяльності України;
- з'ясувати функціональне призначення механізму здійснення нотаріальної діяльності;
- узагальнити практику сучасного стану функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності в Україні;
- визначити та обґрунтувати перспективні напрями подальшого вивчення механізму здійснення нотаріальної діяльності, його правового опосередкування та практики функціонування.

Теоретико-прикладна основа самостійних висновків дисертантки обумовлена вагомою доктринальною базою дослідження, зокрема використанням нею монографічних та інших наукових праць провідних вчених правознавців, серед яких праці В. В. Баранкової, Ю.Ю. Бисаги, І. А. Безклубого, С. В. Бобровник, М.В. Бондаревої, Т.О. Дідича, Ж.О. Дзейко, М. С. Долинської, К. Ф. Досінчука, М. М. Дяковича, Л. В. Єфіменко, О. М. Золотухіної, О. І. Неліна, І. В. Невзорової, Н. М. Оніщенко, Ю.Г. Орзіх, Н.М. Пархоменко, Т.І. Тарахонич, К.І. Федорової, І.П. Фріса, І. М. Череватенко, В.М. Черниша, В.І. Чуєнка, Л. Є. Ясінської.

Крім того, нормативно-правова основа даної дисертації включає в себе акти національного законодавства, зокрема, Закон України «Про нотаріат», Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та

їх обтяжень», Закон України «Про державну службу», Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», а також офіційно зареєстровані законопроекти та супровідна до них документація; матеріали судової практики та офіційної статистики; акти нотаріальної діяльності тощо.

В рамках дослідження дисертантки окремо потрібно зупинитись на ключових положення наукової новизни, серед яких:

– встановлено та охарактеризовано складові механізму здійснення нотаріальної діяльності, до яких віднесено: 1) *нормативну складову*, яка забезпечує унормовування здійснення нотаріальної діяльності та її організацію у формі юридичного механізму, що закріплює модель здійснення нотаріальної діяльності, права та обов'язки суб'єктів, які беруть участь в нотаріальній діяльності, підстави та порядок вчинення нотаріальних дій, юридичні наслідки їх здійснення; 2) *суб'єктну складову*, змістом якої є встановлення суб'єктів, законодавчо уповноважених на вчинення нотаріальних дій або забезпечення їх вчинення, та суб'єктів права, свободи та законні інтереси яких забезпечуються нотаріальною діяльністю; 3) *змістовну складову*, яка поєднує в собі систему юридичних фактів, комплекс чітко визначених нотаріальних процесуальних правовідносин та інструментарій здійснення нотаріальної діяльності;

– узагальнено характеристику функціонального призначення механізму здійснення нотаріальної діяльності шляхом виокремлення критеріїв класифікації його функцій, а саме: а) *ціль* (правоохоронна, правозахисна); б) *зміст* (праворегуюча, правоінформативна); в) *значення* (основні функції та допоміжні);

– виокремлено недоліки функціонування вітчизняного нотаріату крізь призму складових механізму здійснення нотаріальної діяльності, що виявляються у відсутності законодавчого закріплення принципів та функцій нотаріальної діяльності, недостатності законодавчої визначеності прав та обов'язків суб'єктів нотаріальних правовідносин, недоліках правового визначення гарантій нотаріальної діяльності (*нормативна складова*);

відсутності чіткого визначення на рівні спеціального законодавства кола суб'єктів нотаріальних процесуальних відносин, недосконалості правової регламентації статусу учасників нотаріального провадження, невиправданості, ускладненості доступу окремих категорій осіб до нотаріальних послуг, невиправданості поділу нотаріусів на приватних та державних; наявності темпоральних, просторових та суб'єктних колізій та прогалин, що стосуються належного функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності в умовах сучасних викликів, що зумовлені воєнним станом, воєнною агресією Росії, пандемічними обмеженнями;

– охарактеризовано співвідношення нотаріату латинського та англосаксонського типу в залежності від особливостей механізму здійснення нотаріальної діяльності, на підставі чого з'ясовано, що в країнах латинського типу організації нотаріату механізм здійснення нотаріальної діяльності має високий рівень формальної визначеності, виявляється виключно в публічній офіційній діяльності законодавчо уповноважених суб'єктів, орієнтований на задоволення правових потреб й інтересів суб'єктів права. В свою чергу в країнах, де нотаріат англосаксонського типу механізм здійснення нотаріальної діяльності має загальний рівень формальної визначеності, відзначається допоміжним або супровідним призначенням, здійснюється поряд з іншими видами юридичної практичної діяльності.

Зміст положень, що віднесені дисертанткою до наукової новизни одержаних результатів, свідчить про авторський підхід до вивчення проблематики, пов'язаної з теоретико-правовими аспектами механізму здійснення нотаріальної діяльності. Також, належний ступінь обґрунтованості і достовірності наукових висновків, положень, пропозицій та рекомендацій дослідження Маржиної А. А. ґрунтується на правильному використанні дисертантом сучасного методологічного інструментарію юридичної науки.

Структура дисертації обумовлена метою та завданнями дослідження. Дисертація структурно складається зі вступу, трьох розділів, які включають в

себе сім підрозділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатку.

Окремо слід зупинитись і на змісті дисертаційної роботи, в якій автор поетапно та науково обґрунтовано розкриває теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної діяльності, а також аналізує їх ефективність та перспективи удосконалення. Окрема увага приділена функціонуванню механізму здійснення нотаріальної діяльності в Україні в межах: а) наявних переваг; б) існуючих недоліків.

Автором грамотно викладено зміст анотацій, у вступі дисертаційного дослідження обґрунтовується актуальність теми, визначаються об'єкт, предмет, мета і основні завдання дослідження, характеризується методологічна і науково-теоретична основа роботи, наукова новизна отриманих висновків, теоретичне і практичне значення результатів дослідження, виокремлюються положення щодо їх апробації тощо.

1. У розділі 1 «Історико-правові та методологічні аспекти наукового дослідження» здійснено аналіз існуючих доктринальних підходів щодо характеристики механізму здійснення нотаріальної діяльності, на підставі чого характеризуються певні етапи нотаріальної діяльності в Україні за часів її незалежності та дана їм загальна характеристика. Крім того, окремо досліджується методологічний інструментарій юридичної науки, зокрема, система принципів наукового пізнання, методологічних підходів та методів наукового дослідження, використання яких дозволило комплексно дослідити теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної діяльності.

Також, у межах розділу 1 дисертанткою були виявлені та сформульовані тенденції розвитку правового забезпечення нотаріальної діяльності в Україні, зокрема: а) посилення публічно-приватної паритетності у статусі суб'єктів нотаріальної діяльності; б) децентралізація функціонування нотаріату, що пов'язана із поступовим розширенням можливостей суб'єктів нотаріальної діяльності вчиняти нотаріальні дій; в) уніфікація правил та порядку вчинення нотаріальних дій, що в законодавстві України; г) розширення

повноважень суб'єктів нотаріальної діяльності, що пов'язано із покладенням на них додаткових функцій; д) посилення цифровізації роботи суб'єктів нотаріальної діяльності.

У розділі 2 «Механізм здійснення нотаріальної діяльності як правовий феномен» дисертанткою послідовно розкривається зміст механізму здійснення нотаріальної діяльності як категорії юридичної науки, досліджуються складові даного механізму, а також його функціональне призначення.

В межах даного розділу, на нашу думку, найбільш важливими висновками дисертантки є виокремлення та характеристика складових механізму здійснення нотаріальної діяльності, а також його функцій. Зокрема дисертантка переконливо доводить, що складовими механізму здійснення нотаріальної діяльності є: 1) нормативна складова, яка забезпечує унормовування здійснення нотаріальної діяльності та її організацію у формі юридичного механізму; 2) суб'єктна складова, змістом якої суб'єкти, котрі законодавчо уповноважені на вчинення нотаріальних дій або забезпечення їх вчинення, та суб'єкти, права, свободи та законні інтереси яких забезпечуються нотаріальною діяльністю; 3) змістовна складова, яка поєднує в собі систему юридичних фактів, комплекс чітко визначених нотаріальних процесуальних правовідносин та інструментарій здійснення нотаріальної діяльності.

Розглядаючи функціональне призначення механізму здійснення нотаріальної діяльності, авторка також обґрунтовано виділяє групу основних та допоміжних функцій.

Розділ 3 «Механізм здійснення нотаріальної діяльності в сучасних умовах функціонування нотаріату в Україні» присвячений аналізу сучасного стану функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності в Україні, а також перспективам його майбутнього розвитку.

У підрозділі 3.1. дисертанткою наголошується на наявних перевагах та існуючих недоліках сучасного стану функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності. Зокрема, серед переваг сучасного стану функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності в Україні

виокремлюються наступні: а) сформованість вітчизняної системи нотаріату; б) наявність правового забезпечення нотаріальної діяльності; в) побудованість вітчизняної системи суб'єктів нотаріальної діяльності; г) розбудова системи нотаріальних та державних реєстрів, що забезпечують ефективність реалізації функцій нотаріату тощо.

В межах підрозділу 3.2. «Перспективи розвитку механізму здійснення нотаріальної діяльності в Україні» авторкою обґрунтовано визначені напрями вдосконалення практики функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності, а саме: а) вдосконалення фінансового та матеріального забезпечення нотаріусів в частині дотримання рівності в цьому аспекті між державними та приватними нотаріусами; б) подальша цифровізація механізму здійснення нотаріальної діяльності, в тому числі запровадження програми Е-нотаріат (впровадження інформаційних технологій задля створення електронного нотаріату, з метою забезпечення доступу до нотаріальних дій для більших верств населення та створення умов для інтеграції України у світовий інформаційний простір); в) розширення доступу нотаріусів до державних реєстрів (реєстру осіб, визнаних недієздатними та обмежено дієздатними, реєстру втрачених документів, що посвідчують особу тощо) тощо.

У висновках дисертації, за результатами проведеного дослідження, авторкою викладено найбільш важливі науково-теоретичні положення, які відображають зміст дисертаційного дослідження, результати використання різних методологічних прийомів дослідження, авторські ідеї, які засновані на дослідженому емпіричному матеріалі.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що сформульовані у дисертації положення, рекомендації і висновки мають наукове і прикладне значення та можуть бути застосовані, зокрема:

– у науково-дослідній роботі – для подальшого розвитку теоретико-правових знань юридичної науки щодо нотаріату, нотаріальної діяльності,

механізму її здійснення, а також активізації їх наукових досліджень на рівні історико-теоретичних та галузевих юридичних наук;

- у *законотворчій діяльності* – при вдосконаленні положень чинного законодавства України, які стосуються механізму здійснення нотаріальної діяльності в Україні;

- у *правозастосовній діяльності* – з метою підвищення рівня практики нотаріальної діяльності, функціонування механізму її здійснення;

- у *викладацькій діяльності* – для проведення навчальних занять та підготовки навчально-методичних матеріалів з дисциплін «Нотаріат в Україні», «Проблеми правоутворення та правозастосування в Україні», «Теорія та практика юридичної діяльності» та ін.

Водночас, при підготовці авторки до захисту дисертації варто звернути увагу на деякі питання, відповіді на які зможуть посилити її наукову позицію, а саме:

1. В процесі дослідження методологічної основи механізму здійснення нотаріальної діяльності дисертанткою наголошується на важливості використання методологічних підходів, методів та принципів пізнання даного механізму. При цьому на сторінці 78 дисертаційного дослідження авторка, зокрема, зазначає, що «принципи наукового пізнання та методологічні підходи – вони є більш сталими та уніфікованими, які використовуються в процесі дослідження стандартно, оскільки на них засновується вивчення будь-якого явища чи процесу правової дійсності».

У вказаному контексті хотілося б дізнатися, як співвідносяться між собою принципи наукового пізнання та методологічні підходи дослідження механізму здійснення нотаріальної діяльності.

2. Розмежовуючи поняття «нотаріальна діяльність» та «нотаріальний процес», авторка, на сторінці 112-113 дисертації, наголошує на тому, що останній «є більш широким поняттям та являє собою не лише систему нотаріальних дій, які вчиняються суб'єктом в межах єдиного нотаріального провадження, а і нотаріальні-процесуальні відносини, які виникають,

змінюються і припиняються між таким суб'єктом і, умовно кажучи, – із «споживачем» нотаріальних послуг, а тому є за своїм змістом і формою (різновидом) юридичного процесу».

На нашу думку, вказане твердження потребує додаткової аргументації, оскільки нотаріальна діяльність також реалізується в межах відповідних правовідносин, які виникають, змінюються і припиняються між визначеними у законодавстві суб'єктами.

3. Одним із напрямів удосконалення практики функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності, на думку дисертантки, є «подальша цифровізація механізму здійснення нотаріальної діяльності, у тому числі запровадження програми Е-нотаріат (впровадження інформаційних технологій задля створення електронного нотаріату з метою прискорення нотаріального процесу, забезпечення доступу до нотаріальних дій для всіх верств населення та створення умов для інтеграції України у світовий інформаційний простір)».

Говорячи про даний напрям удосконалення практики функціонування механізму здійснення нотаріальної діяльності, на нашу думку, необхідно звернути увагу не лише на його позитивні аспекти або ті можливості, які він надає для покращення нотаріальної діяльності і на яких наголошується у дисертаційному дослідженні, але й на відповідні ризики, які пов'язані з перманентним зростанням всеохоплюючого впливу цифрових технологій на людину та суспільство в цілому. На жаль, аналіз відповідних ризиків не знайшов свого висвітлення у представленому дисертаційному дослідженні.

Аналіз змісту дисертації, дозволив встановити відсутність текстових запозичень без посилання на джерело (плагіату).

Вважаємо, що дисертаційне дослідження Маржиної А.А. на тему: «Теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної діяльності», відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами від 03 квітня

2019 року № 283 та від 19 травня 2023 року № 502), Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами від 21.03.2022 р. № 341). Дисертація Маржиної А.А. на тему: «Теоретико-правові аспекти механізму здійснення нотаріальної діяльності» може бути рекомендована до захисту на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент:

**Заступника директора з наукової роботи
Інституту держави і права
імені В.М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
Заслужений юрист України**

Н.М. Оніщенко

